

Kirsi Kanerva

”Hirvittävät unet”

Käsityksiä pahoista unista 1800-luvun lopun Suomessa¹

Unille annetut merkitykset ja käsitykset niiden syistä vaihtelivat 1800-luvun Euroopassa. Tiede oli kiinnostunut unien yhteydestä luovuuteen ja mielikuvitukseen sekä toisaalta hulluuteen ja muihin sairauksiin. Monissa yhteyksissä unille annettiin yhä uskonnollisia selityksiä. Näiden selitysmallien rinnalla eli edelleen käsitys kehon ulkopuolisista toimijoista unenaikaisiin kokemuksiin vaikuttavina tekijöinä. Esimerkiksi suomalaisissa kansanuskomuksissa ahdistavat yölliset kokemukset yhdistettiin kehon ulkopuoliseen painajaisolentoon, jota ruotsinkielisessä perinteessä kutsuttiin *maraksi*: tämä nousi nukkuvan ihmisen rinnalle ja painoi ja ahdisti nukkuvaa, joka ei kokemuksensa aikana pystynyt liikkumaan. Osa myös uskoi unien mahdollisuuksiin kertoa tulevasta tai tuoda ihmisille jotain muuta tähdellistä tietoa.²

Kiinnostus uniin näkyy myös Suomessa 1800-luvun ruotsinkielisessä kaunokirjallisuudessa, josta löytyy useita unikuvauksia. Osa niistä kertoo myös epämiellyttävistä, kammottavista, ahdistavista ja vastenmielisiksi koetuista unista, joita voitaisiin kutsua painajaisiksi ja pahoiksi uniksi. ”Painajaista” merkitsevä sana *mardröm* kuitenkin alkaa esiintyä kirjallisuudessa vasta 1800-luvun loppupuolella. Tätä ennen erillistä termiä nykymerkityksen mukaiselle ”painajaiselle” ei vielä ollut.³

Tässä artikkelissa tarkastelen painajaisia ja pahoja unia koskeneita käsityksiä 1800-luvun lopun Suomessa. Tapaustutkimukseni aineistona on kirjailija ja kansanperinteenkerääjä Anders Allardtin (1855–1942) fiktiivinen tarina *Släktingar emellan* (”Sukulaisten kesken”, ei suom.). Kyseinen tarina ilmestyi Allardtin kolmiosaisen kertomuskokoelman *Byberättelser* (1885–1890) toisessa, vuonna 1886 julkaistussa niteessä.⁴ Tarkastelen tarinan *Släktingar emellan* kuvastamia käsityksiä pahoista unista, niiden syistä ja alkuperästä sekä unesta kokemukseksi. Kenellä aineiston valossa näitä ahdistavia unikokemuksia oli ja millaisiin tilanteisiin kokemukset liitettiin? Miten aineistossa kuvastuvat toisaalta Allardtin aikana Suomessa ja Euroopassa liikkuneet oppineemat käsitykset pahoista unista sekä toisaalta suomalaisen kulttuurin syvemmissä rakenteissa säilyneet ajattelumallit, joita ilmensivät esimerkiksi samaan aikaan kerätyt folkloristiset aineistot?

Painajaisia oppineen kansanperinteen tuntijan kuvaamana

Anders Allardt, lapinjärveläisen rengin poika, oli kansanelämästä ja ruotsalaisuusliikkeestä kiinnostunut koulumies, joka kunnostautui myös merkittävän etnografisen aineiston kerääjänä.⁵ Edellä mainitussa kertomuskokoelmassaan *Byberättelser* Allardt kuvaa uusmaalaisen ruotsin-

1. Kiitän Anu Korhosta, Kaarina Koskea, Marko Lambergia sekä kumpaakin artikkelini anonymia vertaisarvioijaa heidän asiantuntevista kommentistaan, jotka olivat suureksi avuksi artikkelin viimeistelyssä.
2. Jennifer Ford, *Coleridge on Dreaming. Romanticism, Dreams, and the Medical Imagination*. Cambridge University Press 1998, 16–22, 30; Jonathan C. Glance, *Revelation, Nonsense or Dyspepsia. Victorian Dream Theories*. Paper presented at NVSA Conference (Northeast Victorian Studies Association) 29 April 2001, http://faculty.mercer.edu/glance_jc/files/academic_work/victorian_dream_theories.htm (25.5.2020). Mara-painajaisolennosta ks. myös Kaarina Kosken artikkeli tässä numerossa.
3. Ks. Kaarina Kosken artikkeli tässä numerossa.
4. Anders Allardt, *Byberättelser. Bilder ur svenskt allmogeliv i Nyland. Andra samlingen*, Adolf Allardt 1886, 27–118. (Jatkossa: *Släktingar emellan*)
5. Erik Allardt, Allardt Anders (1855–1942). *Biografiskt lexikon för Finland 3. Republiken A–L*. SLS 2011, <https://www.blf.fi/artikel.php?id=9521> (1.9.2022).

■ Kuva 1 *Byberättelser* -teoksen kirjoittaja Anders Allardt 1880-luvun puolivälissä. Valokuva: Daniel Nyblin. Museovirasto, historian kuvakokoelmat. CC-BY 4.0

kielisen maaseutuväestön elämää ja ahdinkoja. *Släktingar emellan* kertoo perintötilaa asuttavasta perheestä, jonka nuori isäntä, Pär, joutuu painiskelemaan taloushuolien kanssa. Lisähuolia Pärin niskaan kasaa myös puolison Esterin alituinen pyrkimys omaan ja tyttäriensä onneen, menestykseen ja varallisuuteen. Esterin toiminnalla on vaikutusta myös Pärin vanhan ja kahdesti leskeksi jääneen äidin sekä Pärin nuoremman

velipuolen Eskilin elämään. Viimeksi mainittu karkaa tilalta ja palaa vasta aikuisena takaisin. Äidille ja Eskilille käy lopulta hyvin – Eskil ostaa veljensä entisen tilan ja asettaa vanhan äitinsä emännöimään taloa – kun taas Pär on sitä ennen menettänyt niin koko omaisuutensa kuin järkensäkin. Pahoiksi määriteltäviä unia näkevät tarinassa vanha äiti Eskilin katoamisen jälkeen ja Pär. Äidin painajainen jää kertaluontoiseksi, mutta Pär näkee useita ahdistavia unia ja kokee sittemmin myös monia harhanäkymiä. Nämä kokemukset sijoittuvat hetkeen ennen suurta Pärin varallisuuden lisääntymistä ja myöhemmin aikaan, jolloin Pär menettää omaisuutensa ja lopulta suistuu hulluuteen.

Juuri Allardtin oma alkuperä ja hänen kiinnostuksenkohteensa, koulutuksensa ja uransa sekä tietämyksensä kansankulttuurista tekevät aineistosta kiintoisan tutkimuskohteen: Allardt kuvaa yhteiskuntaryhmää, johon hän ei enää koulutuksensa ja uransa vuoksi kuulunut, mutta jossa hänen juurensa olivat. Hän kuitenkin tunsi tuon ihmisryhmän tavat, uskomukset ja tarinat.⁶ Hän oli myös tietoisesti tutustunut ja edistänyt niihin liittyvän tietouden säilymistä keräämällä etnografista aineistoa. Tämän aineiston pohjalta Allardt toimitti vuonna 1889 teoksen *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.*⁷ Sitä aiemmin hän oli yhdessä Selim Perklénin kanssa toimittanut teoksen *Nyländska folksagor och -sägner*.⁸ Vuosina 1917 ja 1920 Allardt toimitti Svenska litteratursällskapet i Finlandin kokoelmasarjaan *Finlands svenska folkdiktning* kaksi laajaa kansansatujen kokoelmaa.⁹ Allardtilla oli näin ollen hyvin laaja tietämys Suomen ruotsinkielisestä kansankulttuurista, sen lisäksi, että hänen kirjallinen tuotantonsa piti sisällään myös useita paikallishistoriallisia tekstejä.¹⁰

Allardtin perinteentuntemus käy ilmi myös *Släktingar emellan* -tarinan kerronnassa. Allardt esimerkiksi mainitsee kansanuskomuksiin kuuluneita ilmiöitä ja olentoja ikään kuin osoittaak-

6. Allardt 2011. Ks. kansan parista nousseista kansanperinteen kerääjistä, jotka kuitenkin jo identifioituivat sivistyneistön maailmankuvaan esim. Kati Mikkola, *Self-Taught Collectors of Folklore and Their Challenge to Archival Authority*. Teoksessa Matthew J. Driscoll & Anna Kuismen (toim.) *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. SKS 2013, 146–157.

7. Anders Allardt, *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.* Nyländska afdelningens förlag 1889.

8. Anders Allardt & Selim Perklén, *Nyländska folksagor och -sägner*. Nyländska afdelningens förlag 1896.

9. Anders Allardt, *Finlands svenska folkdiktning. 1. B, Sagor i urval, första bandet*. SLS 1917; Anders Allardt, *Finlands svenska folkdiktning. 1. B, Sagor i urval, andra bandet*. SLS 1920.

10. Esim. Porvoon, Lapinjärven, Ruotsinpyhtään ja Liljendalin pitäjänhistoriat.

seen tuntevansa ne tai tahtoakseen opettaa myös lukijalleen, millaisia vanhoja uskomuksia kansan parissa oli tai oli ollut. Ajoittain Allardt antautuu kuvailemaan vanhoja kansanuskomuksia laajemminkin, mutta tarjoaa usein selitykseksi myös toista, tieteellisemmältä kuulostavaa vaihtoehtoa.¹¹

Allardtia on pidetty myös sosiaalisesti tiedostavana ja yhteiskuntakriittisenä kirjoittajana, joka toi esille esimerkiksi teollistumiseen, kaupallistumiseen ja yhteiskunnalliseen muutokseen liittyneitä ongelmakohtia.¹² Allardt ottaa näitä teemoja esille myös *Släktingar emellan* -tarinassaan.

Fiktiivisenä kertomuksena *Släktingar emellan* ei kerro aikalaisten todella kokemista painajaisista. Kirjallisuus voi kuitenkin kuvastaa 1800-luvun suomalaisia käsityksiä pahoista unista ja niiden syistä, sen lisäksi, että se on voinut muokata ja jäsentää aikalaisten tapoja puhua unista ja painajaisista. Valittu tarina voi siksi tietyin edellytyksin tarjota tietoa painajaiskäsityksistä oman kirjoitusajankohdansa eli 1800-luvun loppupuolen Suomessa. Teoksen kohderyhmänä olivat todennäköisesti Allardtin kaltaiset oppineemmat lukijat, mutta kirjastolaitoksen kehityksen myötä tarina tuli myös ruotsinkielisen rahvaan kansanosan saataville.¹³ Allardtilla näyttää olleen sivistyksellinen motiivi: kyseinen teksti voikin siksi antaa tietoa erityisesti niistä näkemyksistä, joita sen kirjoittajalla ja hänen kaltaisillaan oppineemmillä kansanperinteen tuntijoilla tuolloin oli, tai joita kirjoittaja tahtoi edistää lukijoidensa keskuudessa. Allardtin taustan ja hänen kansanperinteen tuntemuksensa vuoksi on kuitenkin mahdollista, että aineisto tarjoaa tietoa myös sellaisista käsityksistä, joita tavallisella kansalla oli. Kirjallisuutena Allardtin teksti tarjoaakin mahdollisuuden tarkastella myös kulttuurisissa käsityksissä vallinnutta moniäänisyyttä. Fiktiivisenä teoksena *Släktingar emellan* voi näin toimia tapauksena, jonka kautta voimme hahmottaa

1800-luvun lopun suomalaisten painajaiskäsitysten moninaisuutta.

Ulkoisen maran ahdistelusta sisäsyntyisiin uniin?

Tarinassa *Släktingar emellan* Pärin painajaisista ensimmäinen sijoittuu aikaan, jolloin kasvavat velat ovat lähes koituneet Pärin tilan kohtaloksi. Saha- ja paperiteollisuuden voimakkaan kehittymisen aikaan sijoittuvassa tarinassa ”kultasade metsistä” (*guldregnet från skogarne*) tuo kuitenkin Pärin perheelle pelastuksen. Pärin eno Leander avustaa Päriä metsän myynnissä, ja tämä saa sovittua kaupat, joilla tienaisi sievoisen summan rahaa. Seuraavana päivänä Pär matkaa kaupunkiin saadakseen kauppakirjaan vielä allekirjoituksen konsulilta, joka ylipuhuu hermostuneen ja herroihin hieman pelokkaasti suhtautuvan Pärin alentamaan kauppahintaa. Aiemmin myös sukulaismiehensä pyyteettömään apuun hieman epäillen suhtautunut Pär näkee pahan unensa jo edellisenä yönä, ennen tapaamistaan konsulin kanssa.¹⁴ Allardt kuvaa Pärin kokemusta:

Pär oli niin iloinen, ettei hän saanut nukuttua ennen kuin myöhään aamulla ja silloinkin hän nukkui levottomasti. Hän uneksui ainoastaan ”kullasta ja vihreistä metsistä”. Hän kuvitteli, että on joulu ja että hän kulki huvikseen metsäänsä, missä mäntyjen ja kuusien kävyt loistivat kuin kulta. Mutta kun hän tuli lähemmäksi, metsä muuttui yhdeksi ainoaksi suureksi jättiläiseksi. Sillä oli yllään kuusenneulasista tehdyt vaatteet, suuri kuusenneulainen myssy, kaikki vihreistä loistavista kuusenneulasista. Parta oli kuusen harmaasta naavasta ja roikui pitkälle alas rintaan. Selässään sillä oli suuri säkki pehmeästä, vihreästä sametista. Pär yritti piiloutua, mutta ei päässyt pakoon. Jättiläinen tuli yhä lähemmäksi ja lähemmäksi.

11. Ks. esim. haamu-ilmiön selityksestä *Släktingar emellan*, 73–74. Allardtin aikalaisista esimerkiksi Topelius oli kiinnostunut henkimaailmasta, kuten haamuista, mutta vastusti kansanomaista taikauskkoa, jota kitkevänä vastavoimana hän piti tiedettä. Myös Topelius pyrki teksteissään järkiperaistämään kummia ilmiöitä. Ks. Kati Launis, Nainen Linnaisten ullakolla. Gotiikan, ambivalenssin ja toiseuden kohtaamisia. *Avain. Finsk tidskrift för litteraturforskning* (2011) 3, 12.

12. Allardt 2011.

13. Kirjastolaitoksen kehityksestä Suomessa, ks. Pirjo Vatanen, *Sääty-yhteiskunnan kirjastosta kansalaisyhteiskunnan kirjastoksi. Yleisten kirjastojemme murroskausi 1890-luvulta 1920-luvulle*. SKS 2002; Ilkka Mäkinen, *Suomen yleisten kirjastojen historia*. BTJ 2009; Tarja-Liisa Luukkanen. *Mitä maalaistansa luki. Kirjasto, kirjat ja kirjoja lukeva yhteisö Karstulassa 1861–1918*. SKS 2016.

14. *Släktingar emellan*, 64–71.

Pär tunki jo jättiläisen huohottavan hengityksen, ja samassa alkoi hänen ympärilleen sataa männyn- ja kuusenkäpyjä, jotka niin pian kuin ne ehtivät maahan muuttuivat hopeaksi ja kullaksi. Pär kyyristyi alas maahan ja keräsi kaiken, mitä pystyi; mutta lopulta kasa kasvoi joka puolella hänen ympärillään, niin että hän kauhuissaan tahtoi kiiruhtaa pois. Mutta nyt hän huomasi, ettei hän pystynyt enää liikkautamaan. Hän yritti huutaa, mutta ei pystynyt päästämään ääntäkään. Kulta kasvoi hänen päänsä yli ja oli tukehduttamaisillaan hänet. Mutta kun hätä oli suurin, tunki hän reippaan töytäisyn selässään, ja kuuli [vaimonsa] Esterin äänen: "Pär, Pär, mara ajaa sinua." Hän heräsi ja kohottautui ylös, pyyhkäisi kädellään kylmän hien otsaltaan, haukkoi henkeään ja asettui uudelleen makuulle vavisten kylmästä ja pelosta.¹⁵

Pär on ennen pahaä untaan ollut hyvin iloinen, olisihan saatava kauppasumma suuri ja auttaisi taloudellisessa ahdingossa olevaa tilaa. Mahdollisesti juuri suuri tunnekuohu valvottaa häntä. Kun hän lopulta aamuyöstä nukahtaa, on hänen unensa levotonta ja hän näkee sisällöltään ahdistavan unen: jättiläinen on uhkaava, Pär tuntee kauhua ja yrittää päästä pois siinä kuitenkin onnistumatta.

Painajaisen kuvaus on erityisen visuaalinen, ja tuntoaistimuksina tulevat esille vihreän samettisäkin pehmeys sekä jättiläisen huohottavan hengityksen tunteminen. Muista aistimuksista ei suoraan mainita. Unen loppuvaiheessa uneksuja kuitenkin tulee tietoisemmaksi omasta

kehostaan: hän kokee olevansa kykenemätön liikkumaan, hän yrittää huutaa, mutta ääntä ei tule, ja hänen ylleen kasvava kullapaljoukset "oli tukehduttamaisillaan hänet" (*höll på att kväfva honom*). Nämä viimeksi mainitut piirteet – kyvyttömyys liikkua ja puhua ja tukahduttava tunne, joka saattoi olla viittaus nukkujan kokemaan painon tunteeseen – saavat Pärin fiktiivisen unikokemuksen muistuttamaan tilaa, jota nykyaikaisissa kutsutaan unihalvaukseksi. Kansanperinteen mara-painajaisolentoon liitetyt kokemukset onkin tutkimuksessa yhdistetty juuri unihalvauksilmiöön.¹⁶ Olettaessaan kansanomaisen sanaston mukaisesti marana tunnetun painajaisolennon ahdistavan ja "ajavan" miestä, Ester samalla vahvistaa unihalvaustulkinnan.

Allardt itse tunki mara-perinteen hyvin, sillä hän kuvaili sitä esimerkiksi vuonna 1889 ilmestyneessä uusmaalaisia kansanuskomuksia ja -tapoja kuvaavassa teoksessaan *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.* Ihmiset katsoivat hänen mukaansa, että maran alkusyynä olivat toisten ihmisten pahat toiveet tai "vahvat" ajatukset. Jälkimmäiset saattoivat pitää sisällään hyvin voimakkaita tunteita, kuten onnettoman rakkautta.¹⁷ Allardt kuitenkin selvittää samassa yhteydessä, mistä hänen mielestään mara-ilmiössä on kysymys:

Mara on, kuten olemme nähneet, eräänlainen jäykkäkouristus (*stelkramp*), joka tapahtuu ihmiselle unen aikana, vaikkakin se uni, jonka jäykkäkouristus aikaansaa hirvyydellään, näyttäytyy niin selvänä vaivatulle, että hän on koko ajan uskonut olevansa täysin hereillä.¹⁸

15. "Pär var så glad, att han icke kunde insomna förrän sent på morgonen och då sof han oroligt. Han drömde blott om "guld och gröna skogar". Han tyckte att det var jul och att han lustvandrade till sin skog, där tallarnes och granarnes kottar lyst som guld. Men då han kom närmare förvandlade sig skogen i en enda stor jätte. Han bar kläder af granbarr, en stor mössa af granbarr, alt af gröna glänsande granbarr. Skägget var af granens gråa säf och hängde långt ned på bröstet. På ryggen hade han en stor säck af mjuk, grön sammet. Pär försökte gömma sig, men kom icke undan. Den kom alt närmare och närmare. Pär kände redan jättens fläsande andedräkt och i detsamma begynte det hagla tall- och grankottar omkring honom, hvilka, så snart de hunno marken, förvandlades i silfver och guld. Pär hukade sig ned på marken och samlade alt hvad han kunde; men slutligen växte hopen på alla sidor omkring honom, så att han förfärad ville skynda bort. Men nu märkte han, att han icke mera kunde röra sig. Han försökte ropa, men kunde icke få fram ett ljud. Guldet växte honom öfver hufvudet och höll på att kväfva honom. Men då nöden var störst, kände han en duktig knuff i ryggen och hörde Esters röst: "Pär, Pär, rider maran dig." Uppvaknande reste han sig upp, strök med handen kallsvetten ur pannan, pustade och lade sig åter rysande af köld och förskräckelse." *Släktingar emellan*, 68–69. Suomennokset Allardtin teksteistä ovat omiani. Kiitän Marko Lambergia suomennosten muotoilua koskeneista kommentteista.

16. Ks. esim. Shelley R. Adler, *Sleep Paralysis. Night-Mares, Nocebos, and the Mind-Body Connection*. Rutgers University Press 2011, 8–36.

17. Allardt 1889, 67, 116–117. Suomenkielisessä kansanperinteessä taas painajaisolento saatettiin yhdistää paholaiseen, mutta sen alkuperänä voitisiin pitää myös toisten ihmisten kateutta.

18. "Mara är som vi sett ett slags stelkramp som påkommer människans under sömnen, ehuru den dröm stelkrampen framkallar genom sin ohygglighet står så tydligt för den plågade, att han hela tiden trott sig vara klarvaken." Allardt 1889, 117.

Tarinassaan *Släktingar emellan* Allardt ei valistushenkisenä kansanperinteen tuntijana esitä, että Pärin unen syynä olisivat jonkun toisen ihmisen pahat toiveet tai vahvat ajatukset. Esimerkiksi metsänostajien vahvat tai ahneet ajatukset eivät tarinassa näyttäydä Pärin unen syynä, vaikka näillä ilmeisesti olikin voimakas halu tehdä mahdollisimman edulliset kaupat. Pärin omista epäilyksistä huolimatta hänen Leander-enollaankaan ei näytä olevan mitään taka-ajatuksia, vaan tämä pyrkii katsomaan metsäkaupoissa sukulaistensa etua. Vaikka Ester-vaimo tulkitseekin aviomiehensä kokemuksen maran aikaansaannokseksi, *Släktingar emellan* ei korosta kansanomaista tapaa puhua painajaisista ja niiden alkuperästä. Sen sijaan Allardtin tekstistä näyttävät kuvastuvan oppineemmassa diskurssissa esiintyneet, ajallisesti hieman eri-ikäiset käsitykset pahoista unista ja niiden syistä.

Allardtin *Nyländska folkseder och bruk, vidskepelse m.m.* -teoksessa esittämä käsitys ahdistavasta unisällöstä eräänlaisen jäykkäkouristuksen kaltaisen tilan aiheuttamana kokemuksena erosi kansanomaisesta käsityksestä siinä, ettei se esitä painajaista ulkosyntyisenä tilana, jossa keholliset tuntemukset olivat seurausta jonkin ulkoisen toimijan vahvoista ajatuksista. Sen sijaan painajainen näyttäytyy ihmisessä – hänen kehossaan – tapahtuvana ilmiönä, jonka aikaansai *jäykkäkouristuksen kaltainen* kehollinen tila, ei siis nykylääketieteessä tunnettu jäykkäkouristus sinänsä. Allardt itse ei välttämättä vielä tienneytään jäykkäkouristustaudin olevan bakteerin aiheuttama, koska *Clostridium tetani* -bakteeri oli löydetty vasta vuonna 1885.¹⁹

Allardt oli kuitenkin todennäköisesti tietoinen jäykkäkouristuksen fyysisistä oireista, mikä kohdistaa huomion unikokemuksen kehollisuuteen: ”eräänlaisella jäykkäkouristuksella” Allardt mahdollisesti viittasi unihalvaukseen liittyvään lihasatoniaan, jossa nukkuja kokee olevansa valveilla mutta ei kykene liikuttamaan lihaksiaan vaan on ikään kuin halvaantunut. Hän saattoi viitata myös sellaisiin jäykkäkouristustaudin oireisiin, kuten kyvyttömyyteen avata suutaan, kouristuk-

siin, kuumeeseen, hikoiluun tai nopeaan sykkeeseen, jotka voitiin liittää unihalvauksen yhteydessä koettuun kyvyttömyyteen puhua ja liikkuu tai joista pahasta unesta pelästyen herännytkin saattoi hetkellisesti kärsiä.²⁰

Käsitys siitä, että painajaiset ja unihalvaus olivat yhteydessä kehollisiin häiriötiloihin ja sairauksiin tunnettiin myös eurooppalaisessa lääketieteellisessä perinteessä, vaikkakaan nimenomaan jäykkäkouristuksena tunnetun taudin osalta tällaista yhteyttä ei välttämättä esitetty.²¹ *Släktingar emellan* -tarinassa esille tuleva yhteys fyysisiin oireisiin ja siten nukkujan kehoon kuitenkin kohdisti huomion yksilön keholliseen terveyteen ja sen rooliin pahojen unien synnyssä. Mara-olennot ja toisten vahvat ajatukset painajaisten aiheuttajina kuvastivat käsitystä painajaisista ulkosyntyisenä ilmiönä. Pahojen unien synnyn yhdistäminen ihmisen omaan kehoon ja siinä ilmenevään sairauden kaltaisen tilaan – kuten ilmaisu ”eräänlainen jäykkäkouristus” antaa ymmärtää – sen sijaan teki niistä jossain määrin sisäsyntyisiä. Unien alkuperää ei kuitenkaan välttämättä nähty psykologisena sanan nykymerkityksessä, vaikka se yksilöön liitettiin. Painajaiskokemuksen yhteys uneksujan kehoon kohdisti huomion erityisesti yksilön luonteeseen, jolla silläkkin yhä voitiin nähdä fysiologinen perustansa.

Melankolikoiden mielikuvituksen tuottamat unet

Allardtin kertomuksessa Pär on nukkumaan mennessään iloinen, koska tilan rahaongelmat saivat metsän myynnin myötä ratkaisun. Pärin hetkellinen iloisuus ei kuitenkaan ilmiselvästi vaikuttanut myönteisesti hänen unensa sisältöön, eikä se tarinan kuvauksessa näyttäydä myöskään hänen yleisenä luonteenpiirteensä. Merkillepantavaa on, miten Pəriä ihmisenä tarinassa luonnehditaan. Pär ei suinkaan ole luontojaan iloinen: heti tarinan alussa 30-vuotiaan, juuri avioituneen Pärin kerrotaan näyttävän ”hieman kuivalta ja raskaalta” (*något torr och tung*).²²

19. J. M. Pearce, Notes on tetanus (lockjaw). *Journal of Neurology, Neurosurgery, and Psychiatry* 60:3 (1996), 332.

20. Adler 2011, 78–81; jäykkäkouristuksen oireista esim. The World Health Organization newsroom: factsheets: tetanus, <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tetanus> (13.11.2022).

21. Esim. Catherine A. Bernard, Dickens and Victorian Dream Theory. *Annals of the New York Academy of Sciences* 360:1 (1981), 200.

22. *Släktingar emellan*, 29.

Hieman myöhemmin mainitaan, miten hän oli yleensä ”sulkeutunut” (*sluten*) ja ”kulki tasaisen raskaat pilvet otsallaan” (*gick med jämna tunga moln på pannan*).²³ Jälkimmäinen ilmaisu viittasi sekin todennäköisesti Pärin luonteeseen, jota kuvauksen perusteella voitiin pitää melankolisena: Ruotsin valtakunnan alueella tuotetuissa kirjallisissa aineistoissa Pärin piirteinä mainittu kuivuus liitettiin nimenomaan melankoliseen temperamenttiin jo ainakin 1600-luvun jälkipuolelta alkaen.²⁴ ”Raskas” melankolisena piirteinä mainitaan kirjallisissa aineistoissa 1700-luvun lopulta alkaen.²⁵

Ahdistavat ja ”murheelliset” unikuvastot, kuten kuolleet, pimeys tai helvetti, yölliset pelot ja pelottavat näyt sekä nukkujaa painavat ja ahdistavat painajaiset oli suomalaisessakin oppineessa diskurssissa yhdistetty juuri melankoliseen raskasmieliseen temperamenttiin jo 1600-luvulta alkaen. Kansaa oli opastettu esimerkiksi saarnojen välityksellä tai osana hengellistä ohjausta, miten tietyn temperamentin omaavat ihmiset näkivät tietynlaisia unia: ”luonnostaan murheelliset” melankolikot uneksuivat ”murhellisist asioist, nijncuin Cuolleista, Pimeyxiistä, Helwetist”.²⁶ Hieman myöhemmin kansanperinteen kerääjät olivat yhdistäneet myös kansan tunteman marapainajaisolenon juuri melankoliaan.²⁷

Käsitys melankolisesta ihmistyyppistä oli alkujaan esitetty antiikin humoraaliopissa.²⁸ Tästä opista juontuvat käsitykset olivat säilyneet Euroopassa vaikutusvaltaisina varhaismodernille ajalle saakka. *Släktingar emellan* -tarinan aikaan humoraaliteorian vaikutus aikalaislääketieteessä ja -filosofiassa oli kuitenkin jo alkanut väistyä,

niin eurooppalaisessa kuin suomalaisessakin kontekstissa, joskin esimerkiksi piirilääkärien käsitykset tautien synnystä ja hoitoon valikoituneet menetelmät pohjautuivatkin vielä usein humoraalipatologiaan.²⁹

Allardtin teksti ei välttämättä kuvastakaan hänen aikanaan vähitellen jo taka-alalle siirtyneitä humoraaliteoreettisia käsityksiä kehosta sinänsä. Pärin ulkomuodossa havaittu ”kuivuus” ja ”raskaus” ovat kenties vain humoraalipatologiasta juontuvia jäänteitä kielessä, eivätkä kuvasta 1800-luvun suomalaisia aikalaiskäsityksiä sinänsä. Myös melankolia käsitteenä oli vuosisatojen aikana kokenut muutoksia. Lääketieteessä siitä ei 1800-luvulla puhuttu enää humoraaliteoreettisin termein, eikä melankoliaa sen mukaisesti määritelty ulkoisten käyttäytymispiirteiden kautta. Melankolian merkityksen muuttamiseen vaikutti ensinnäkin 1800-luvun alkupuolella tapahtunut muutos sairauskäsitteessä; melankolian ulkoisten merkkien oletettiin korreloivan anatomisten häiriöiden kanssa. Alettiin myös keskittyä oireisiin käyttäytymisen sijaan. Kun melankolia oli aiemmin ollut harhaluulojen sairaus eli intellektuaalista hulluutta, se alettiin 1800-luvulla nähdä emotionaalisenä hulluutena, jolle olivat tyypillisiä krooniset, tiettyihin aiheisiin kiinnittyvät harhakuvitelmat ja ajatukset sekä heikentävä ja musertavan ylivoimainen surullisuus. Tilana melankoliaa, jonka synonyymiksi vakiintui 1800-luvun lopulla depressio, ilmensivät alakuloisuus, rohkeuden ja aloitekyvyn puute sekä taipumus synkkiin ajatuksiin.³⁰

Eurooppalaisessa perinteessä melankolikoiden painajaisalttius oli jo aiemmin yhdistetty eri-

23. *Släktingar emellan*, 35.

24. Ks. ”melankoli 1”, https://www.saob.se/artikel/?unik=M_0577-0250.QES1 (7.9.2022).

25. Ks. ”tung”, erityisesti kohta f, ”tungblodig”, ”tungsinne” melankoliaan viittaavina ilmaisuina, https://svenska.se/saob/?sok=tung-äten&pz=6#U_T3009_164546 (7.9.2022).

26. Ks. esim. Abraham Ikalensis, *Hircus emissarius novi foederis: se on: Jesuxen Christuxen meidän ainoan wälimiehem/ kärsimisen historia*. Peter Hansson 1659, 121. <https://www.doria.fi/handle/10024/144410> (6.9.2022).

27. Ks. esim. Christfried Ganander, *Mythologia Fennica*. Frenckell 1789, 65.

28. Antiikin lääketieteestä juontuvan humoraaliopin mukaisesti tämä yksilön temperamentti oli riippuvainen neljän eri ruumiinnesteen välisistä suhteista. Sairaudet olivat seurausta tiettyjen ruumiinnesteiden epätasapainosta. Taudeilla katsottiin olevan fysiologinen perusta.

29. Jacques Bos, *The Rise and Decline of Character. Humoral Psychology in Ancient and Early Modern Medical Theory. History of the Human Sciences* 22:3 (2009), 29–50; Suomen kontekstista esim. Heikki S. Vuorinen, *Tautinen Suomi 1857–1865*. Tampere University Press 2006, 35, 55; Ulla Piela, ’Konsti elää kauwwan’. Parantaminen Suomessa varhaismodernilta ajalta nykypäivään. Teoksessa Kalle Kananen & Markku Hokkanen (toim) *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*. SKS 2017, 87, 95–96, 100.

30. German Berríos, *Melancholia and Depression During the 19th Century. A Conceptual History. British Journal of Psychiatry* 153:3 (1988), 298–302; Diego Telles-Correia & João Gama Marques, *Melancholia Before the Twentieth Century. Fear and Sorrow or Partial Insanity? Frontiers in Psychology* 6 (2015) artikkeli 81, 2–3.

tyisesti näiden vilkkaaseen mielikuvitukseen.³¹ Nämä käsitykset tunnettiin myös Suomessa. Esimerkiksi 1700-luvun lopulla kirkonmiehet diagnosoivat kansan hengellisenä liikehdintänä ilmentynyttä horrossaarnaamista sekä siihen liittyviä pelottavia näkyjä ja ilmestyksiä melankolikoiden uniksi, ”vilkkaan” ja ”turmeltuneen” mielikuvituksen tuotteiksi, jopa ”pahaksi taudiksi”, johon liittyi myös kuumeilua.³²

Allardt kuvailee *Släktingar emellan* -tarinassaan laajasti Pärin mielessä risteileviä epäilyksen- ja pelonsekaisia ajatuksia niin ennen tämän ensimmäistä painajaista kuin sen jälkeenkin. Pär on hieman epäileväinen, onko metsä niin arvokas kuin sukulaismies sanoo, ja hän epäilee myös sukulaismiehensä motiiveja. Lisäksi ylempien luokkien kanssa asiointi selvästikin hermostuttaa maaseutuväestön parista tulevaa Päriä. Runsaana rönsyilevät, epäilevät ja pelokkaat ajatukset sekä pelottavat unikuvastot, jotka tuntuvat ajan saatossa kroonistuvan, olisi kenties tulkittu Pärin melankolisen mielikuvituksen tuotteiksi.

Suomessa oli 1800-luvun loppupuolella esitetty ajatus, että unet ja varsinkaan hyvin voimakkaat unet, jollaisia painajaiset erityisesti olivat, eivät olleet osa terveiden ihmisten nukkumista. Aihetta käsitteli muun muassa vuonna 1867 Suomen ruotsinkielisen maalaisväestön sivistämiseksi julkaistu kirjanen *Om drömmar*, jossa kuvastuivat monet 1800-luvun Euroopassa liikkuneet näkemykset unista. Tekstin oli laatinut kirjailija ja pilalehti Kurren toimittajanakin toiminut Oskar Reinhold Strömfors (1842–1880). Kirjasen välittämä unitietämys ei ollut vain Strömforsin käsialaa: teoksessa mainitaan sen tekstin pohjautuvan tanskalaisen ”piispa Monradin” 6.4.1862 Kööpenhaminassa pitämään esitelmään. Esitelmoitsijä oli todennäköisesti Ditlev Gothard Monrad (1811–1887), tanskalainen teologi, poliitikko ja ministeri, joka toimi Lolland-Falsterin piispana ensin vuosina 1849–1854 ja myöhemmin toisen

kerran vuosina 1871–1887. Kirjasessa mainittuna vuonna 1862 Monrad toimi Tanskan kulttuuriministerinä. *Om drömmar* ei kuitenkaan ollut millenkään Monradin julkaistulle teokselle pohjautuva suora käänös, vaan Strömforsin muistiin merkitsemä ja työstämä selvitys.³³ Kyseinen teksti ei välttämättä ollut toiminut Allardtin tarinassaan ilmentämän unikäsityksen lähteenä. *Om drömmar* -teoksen tiivistämät näkemykset ovat kuitenkin voineet olla jo osa sitä henkistä työkalupakkia, jonka avulla Allardt itsekin olisi jäsentänyt unikokemuksia, ja jota hänen kirjoittamansa teksti kuvasti tai jonka hän valistusmielessä tahtoi tekstinsä avulla välittää sen lukijoille.

Uneksuminen oli *Om drömmar* -teoksen mukaan ”mielikuvitusvoiman työtä” (*inbillningskraftens verk*), mutta ”syvin” ja ”tervein” uni ei pitänyt sisällään minkäänlaista uneksuntaa. Tällainen uni, jonka aikana ”aistien portit” olivat suljettuina eivätkä tuoneet tietoa ympäröivästä maailmasta, vahvisti sekä sielua että ruumista. Mielikuvitus voi kuitenkin olla valveilla ulkoisten aistien nukkuessa, mikä ilmeni uneksumisena. Tätä tilaa *Om drömmar* piti hyvin epäterveellisenä ja ristiriitaisena. Unissa saattoi olla ”suurempi tai pienempi voima” (*större eller mindre kraft*), mutta tällaisia vahvoja unia eivät kuitenkaan kokeneet lapset ja terveet ihmiset. Jotkut sairaudet, erityisesti kuumeilmat saattoivat tuoda mukanaan erityisen voimakkaita unia.³⁴

Om drömmar -teoksessa esitetyn valossa Pärin painajaiset voitiin yhä tulkita Pärin melankolisen luonteen tuottaman taipumuksen myötä syntyneeksi ilmiöksi, mutta myös kuumeen kaltaista fyysistä sairautta ja häiriötä indikoivaksi tilaksi. Tällaisen unen ei olisi katsottu *Om drömmar* -teoksen esityksen valossa vahvistavan Pärin sielua ja ruumista.

Tarinassa *Släktingar emellan* niin sielullisen kuin ruumiillisenkin sairauden ja pahojen unien yhteys alkaa kertomuksen edetessä vain kasvaa,

31. Marie Tavera, *Le rêve naturel. Physiologie de l'onirisme au XVIIIe siècle*. *Gesnerus* 57:1–2 (2000), 21–24.

32. Ks. esim. Kapellanen Isaak Astréns 'Berättelse om den synnerliga entusiasmen och rörelsen, som skedde i Kurikka församling år 1774'. Teoksessa Matthias Akiander (toim.) *Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland i äldre och senare tider, III*. Kejserliga Alexanders-Universitetet 1859, 111. Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/teos/binding/1925265?page=117> (6.9.2022).

33. Oskar R. Strömfors, *Om drömmar. Ett bearbetadt utdrag i öfwersättning från ett föredrag af biskop Monrad hållet den 6 april 1862 i Köpenhamn*. Pennbibliothek för svenska allmogen i Finland utgifwet af nyländingar 10. Edlund 1867, 14, 16 (takakansi); Veli-Matti Autio, *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899*. Oskar Reinhold Strömfors. Verkkojulkaisu <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=17863> (30.9.2021); Fr. Nielsen, Monrad Ditlev Gothard. Teoksessa Carl Frederik Bricka (toim.) *Dansk biografisk Lexikon XI. Maar–Müllner*. Gyldendalske Boghaldels Forlag 1897, 446–460.

34. *Om drömmar*, 4–5.

kuten käsittelyssä käy myöhemmin ilmi. Vaikka pahojen unien synty yhdistettiinkin tarinassa Pärin melankoliseen luonteeseen ja vilkkaaseen tai ”turmeltuneeseen” mielikuvitukseen, pahoilla unilla näyttää olleen siinä myös moraalinen ulottuvuutensa. Unilla nähtiin moraalisia merkityksiä myös 1800-luvun Euroopassa: unien katsottiin kuvastavan niin ihmisen tapoja, temperamenttia kuin moraalista luonnettakin, ja erityisesti paheellisten oletettiin näkevän moraalittomia unia. Lääkärit tosin olivat havainneet, että myös hyvin uskonnolliset ja hyveelliset yksilöt saattoivat nähdä karmaisevan moraalittomia unia. Tällaisilla poikkeuksellisilla unilla ei kuitenkaan katsottu olevan psykologista alkuperää, vaan niiden katsottiin yhä usein johtuvan fysiologisista syistä.³⁵ *Släktingar emellan* näyttää kuitenkin jo kuvastavan niitä varhaispsykologisia sielutieteellisiä käsityksiä, joita oli alettu hahmotella 1800-luvun puolivälin Suomessa.

Painajaisen moraalisesta alkusyystä

Pärin seuraavat painajaiset sijoittuvat tarinassa aikaan, jolloin hän on juuri kokenut taloudellisen romahduksen. Pärin vaimo Ester on yllyttänyt Päriä sijoittamaan metsäkaupoista saamansa rahat konsulin liiketoimintaan, joka on siihen asti ollut voitokasta. Samaan Päriä on yllyttänyt myös eräs tämän tuttavista, Sivén-niminen mies. Tämä esitetään tarinassa menestyneenä mutta hieman moraalisesti rappeutuneena miehenä, jonka suhtautuminen uskontoonkin näyttäytyy jossain määrin arveluttavana. Käy kuitenkin niin, että tällä kertaa konsulin liiketoimet eivät suju, ja Pär menettää rahansa. Hän käy konsulin luona puhumassa, mutta tämä ei voi perhettä auttaa. Ajatuksissaan Pär syyttää Esteriä varallisuuden menetyksestä, ja siitä, että tämä on tyttärillekin antanut vääränlaisen kasvatuksen. Näistä ei olisi työläisiksi, koska he eivät olleet saaneet ”säätynsä mukaista kasvatusta” (*uppfostran efter sitt stånd*).³⁶

Pär on ahdistunut ja valvoo öisin. Kun hän lopulta nukahtaa, saattaa hän parin tunnin unen jälkeen taas herätä samaan murheelliseen todellisuuteen, jossa hän suree tyttäriensä ja perheensä kohtaloa.³⁷ Edellä mainitun *Om drömmar* -teoksen näkemystä muistuttaen Pärin unien sisältö oli peräisin juuri niistä valvetilan ajatuksista ja asioista, joiden parissa tämä valveilla ollessa puuhasteli.³⁸ Pärin ajatukset ovat erityisen murheellisia ja ahdistuneita. Pärin tilannetta määrittävät tässä kohden tarinaa niin taloudellinen kuin henkinenkin romahdus ja täydellinen näköalattomuus ja epätoivo, mihin sekoittuu myös uskonnollista ahdistusta. Käräjillä Pär on pyörtynyt vannottuaan väärän valan: vaikka onkin pyrkinyt myymään omaisuuttaan ja jättänyt laittamatta saamansa rahat pankkiin, vannoo hän kuitenkin tuomarin edessä, ettei ole tahallaan kätkenyt tai piilottanut irtainta tai kiinteää omaisuuttaan.³⁹ Tässä kohden tarinaa Allardt liittyy Pärin ahdistukseen myös moraalisen ulottuvuuden: Pär epäilee pyörtymisen syynä olleen sen, että ”paholainen oli repinyt sielun hänen ruumiistaan” (*djävulen rykt själen ur kroppen på honom*). Ajatus saa Pärin kauhun valtaan. Myöhemmin Pär näkee eräänlaista valveunta tai harhanäyn, jossa juuri sijoitustoimintaan yllyttänyt herra Sivén on tuo paholainen.⁴⁰

Näiden Pärin ahdistavien unikuvien ja näkyjen osalta *Släktingar emellan* muistuttaa toisen aikalaiskirjoittajan, Zacharius Topeliuksen (1818–1898) moralisoivaa painajaiskäsitystä, joka ilmeni Topeliuksen Nukkumatista kertovassa sadussa *Fjäderholmarna* (suom. *Höyhensaa-ret*) sekä tarinassa *Mahognyskrinet/Skogsbjörn* (suom. *Mahonki-arkkuinen/Metsäkarhu*). Kyseiset sadut, joilla oli valistuksen hengen mukaisesti opetuksellinen, sivistyksellinen ja kristillistä oppia edistävä motiivi,⁴¹ ilmestyivät alkujaan vuonna 1848 Topeliuksen *Sagor*-satukokoelman toisessa osassa ja myöhemmin uudelleenjulkaisuina 1800-luvulla useammassa eri teoksessa hie-

35. Bernard 1980, 200–201.

36. *Släktingar emellan*, 87–98.

37. *Släktingar emellan*, 98.

38. Esim. *Om drömmar*, 9.

39. *Släktingar emellan*, 101.

40. *Släktingar emellan*, 103–104.

41. Janina Orlov, ”Var glad som sparven kvittrar”. Barnlitteraturen. Teoksessa Johan Wrede (toim.) *Finlands svenska litteraturhistoria. Första delen. Åren 1400–1900*. SLS & Atlantis 1999, 339–443.

man erilaisina uudelleenmuokattuina versioina ja näiden suomennoksina.

Höyhensaaret-sadussaan Topelius kuvaa ensin Höyhensaaria, jonne purjehtivaa nukkujaa odottivat Nukkumatti ja hyvät unet. Nukkumaan menevän oli mahdollisuus saavuttaa hyvien unien Höyhensaaret tietyin edellytyksin: sinne vievät väylät olivatkin nimeltään ”Työn kaunis kanawa, Terweyden raitis wuoma, ja Lewollisen omatunnon tyne satama” (*Arbetets kanal, Helsans friska fjärd och Det goda samwetets lugna hamn*).⁴² Höyhensaarten sijaan nukkujaa saattoi kuitenkin ajautua Ohdakesaarille (*Tistelöarna*), missä nukkujaa odottivat ”pahat unet” (*elaka drömmar*) ja Signora Mara eli painajainen.⁴³ Tarina *Mahonki-arkkuinen/Metsäkarhu* korosti, miten pahojen unien ja painajaisen pauloihin jouduttiin erityisesti moraalittoman käytöksen, mukaan lukien ylensyönnin, mässäilyn, päih-teiden käytön ja aineellisen palvontaan liittyvän turhamaisuuden vuoksi.⁴⁴

Näistä juopottelu ja mässäily ja niihin liittyvät ruoansulatusvaivat oli toki nähty epämiel-lyttävien unikokemusten synnä eurooppalaisessa lääketieteellisessä perinteessä jo antiikista alkaen,⁴⁵ sen lisäksi, että suomalaisessa aika-laiskristillisyydessä kumpikin yhdistettiin myös moraalittomaan käytökseen. Vaikka Topelius tekstissään ehkä valjastikin lääketieteelliset käsi-tykset moraalisen opetustehtävänsä palveluk-seen, korostuvat käsittelyssä kuitenkin kristilli-set arvot ja odotukset: kummassakin tarinassa moraaliton ja huonolla omallatunnolla rasitettu toimija, joka ajautui Ohdakesaarille, jätti iltarukouksensa lausumatta.⁴⁶

Edellä mainitut Topeliuksen tekstit olivat lap-sille suunnattuja opettavia tarinoita, mutta kirjallisuuden tavoin niiden ilmentämät käsityk-set painajaisille altistavista tekijöistä ja syistä ovat silti saattaneet muokata aikalaiskäsityksiä, kenties

jossain määrin jopa kuvastaa niitä. 1800-luvulla lastenkirjojen ja siten myös Topeliuksen opet-tavaisten tarinoiden lukijakunta saattoi olla jo laajakin: satuja ei luettu vain yläluokan parissa vaan niitä tunnettiin myös talonpoikaiskodeissa. Esimerkiksi Topeliuksen kahdeksanosainen, vuosina 1865–1896 ilmestynyt *Läsning för barn*-kirjasarja, joka sisälsi myös edellä mainitut *Höy-hensaaret*- ja *Metsäkarhu*-sadut ja suomennettiin nimellä *Lukemisia lapsille*, löytyi jo monesta suo-malaiskodista. Lastenkirjojen lukijakunnan laaje-nemiseen vaikuttivat lisäksi samalla vuosisadalla perustetut kirjastot, joiden kokoelmiin kuului usein myös Topeliuksen satuja.⁴⁷ Topeliuksen opetukset ovatkin voineet levitä ja vaikuttaa satu-jen parissa kasvaneiden ja sittemmin aikuistu-neiden 1800-luvun lasten käsityksiin painajais-ten syistä ja niille altistavista tekijöistä ainakin jossain määrin. Topeliuksen satujen ilmentämä ajatus painajais-ten yhteydestä moraalittomaan käytök-seen tai huonoon omatuntoon saattoi siksi olla osa myös 1800-luvun lopun suomalaisten maail-mankuvaa.

Tämän käsityksen valossa Pärin painajais-ten alkusyyksi voitiin nähdä hänen vääärstä valas-tansa johtunut huono omatunto. Allardtin tari-nassa onkin moraalinen ja kristillissävytteinen pohjavire, ja Pärin ahdistus sielun ja lopulta ruumiin menettämisestä paholaiselle mainitaan tekstissä suoraan. Huomionarvoista on kuiten-kin se, että Allardt esittää tarinassaan liian tiukat kristilliset näkemykset synnistä ja kadotuksesta jossain määrin vaarallisina, erityisesti ihmisen mielen hyvinvoinnin kannalta. Ahdasmieliset kristilliset käsitykset näyttäytyvät *Släktingar emel-lan* -tarinassa yhtenä synnä siihen, miksi Pärin nuorempi veli Eskil alkujaan karkaa kotoaan. Eskil on mielistynyt viulun soittoon, kuten edes-mennyt isänsä, mutta veljesten äidin ja monen kyläläisen mielissä viulu määrittänyt ”paholaisen

42. Zacharias Topelius, *Sagor. Första Samlingen*. B. Widerholm 1860, 51. Suomennos: *Topeliuksen tarinoita*. Suom. A. J. Weanänen. J. C. Frenckell & Poika 1861, 42.

43. Zacharias Topelius, *Sagor. Andra samlingen*. Gröndahl 1848, 1–7, 32; Topelius 1860, 54–56, 58; *Topeliuksen tarinoita*, 45–46, 48. Höyhensaaria on tulkittu tutkimuksessa allegoriana taivaasta ja Ohdakesaaria vastaavasti helvetistä. Pasi Jaakkola, *Topeliaaninen usko. Kirjailija Sakari Topelius uskontokasvattajana*. Helsingin yliopisto 2011, 123, 209.

44. *Topeliuksen tarinoita*, 65–67; Topelius 1860, 78–80; Topelius 1848, 31–32.

45. Ks. esim. Bernard 1981, 200; Ford 1998, 30; Maithe A. A. Hulskamp, The Value of Dream Diagnosis in the Medical Praxis of the Hippocratics and Galen. Teoksessa Steven M. Oberhelman (toim.) *Dreams, Healing, and Medicine in Greece. From Antiquity to the Present*. Ashgate 2013, 65–66.

46. Topelius 1860, 51, 78–79.

47. Luukkanen 2016.

kapineeksi" (*djävulens värk*).⁴⁸ Eskil päätyy karkaamisensa jälkeen toisenlaiseen talouteen, missä isäntäväki on hyvin uskonnollista. Näillä on kuitenkin ihmisen toiminnalle armeliaimmat kristilliset näkemykset, kuten vaikkapa sallivampi suhtautuminen viulun soittoon. Tästä sallivammasta ympäristöstä Eskil lopulta myös ponnistaa paikallisen papin innostamana opintoihinsa. Niihin kuuluvasta uskonnollisesta opetuksesta Eskil ei juuri perusta, mutta opintojensa ansiosta hän lopulta päätyy kansakoulun opettajaksi.⁴⁹

Liian ahdasmielistä uskonnollisuutta vastaan suunnatusta kritiikistä huolimatta painajaisten syntyyn liittyvää moraalista ulottuvuutta ei Allardtin tarinassa voida rajata pois. Yksilön omatunnon soimauksen ja pahojen unien välille luodaan siinä selvä yhteys. Allardtin tekstissä voidaan toisaalta nähdä kaikuja myös suomalaisesta varhaispsykologisesta eli sielutieteellisestä ajattelusta, jonka yhteys uskonnolliseen ajatteluun kuitenkin säilyi erityisesti kasvatustieteellisessä kirjallisuudessa jopa 1900-luvun alkupuolelle saakka.⁵⁰

Yksi varhaisimmista kristillis-uskonnollisen sielutieteen hahmotelmista oli Johan Wilhelm Murmanin (1830–1892) vuonna 1856 ilmestynyt teos *Setän opetuksia sielu-tieteestä, ajattelevalle kansalle luettavaksi*. Siinä esitetyn määritelmän mukaisesti sielu oli Jumalan luotuihin istuttama "elämän sisällinen perustus", ja "elonwoima ... ja se henki, jonka kautta ne [=luodut] elävät ja vaikuttavat." Henki oli "elämän juuri", mutta yhdistyessään ruumiiseen sitä kutsuttiin sieluksi.⁵¹ Sielun ja ruumiin yhteyden kautta voimakkaat tunteukset kuten vihastuminen ja viha "sielun myrkkynä" saattoivat Murmanin tekstin mukaan muuttua myös ruumiin myrkyksi ja päinvastoin. Sielua turmelevat ajatukset – vihan lisäksi esimerkiksi kateus, "sielun hämmennykset" kuten "tyhjään uskominen, noitia pelkääminen j.n.e." sairastuttivat myös ruumiin. Ruumiilliset sairau-

det saattoivat vastavuoroisesti vaikuttaa myös sieluun.⁵²

Murmanin oppaassa esitetään sielun hyvinvointia koskeneessa tilanteessa ratkaisuksi sielun kiinnittämistä uskonnollisessa mielessä myönteisiin asioihin eli hengellisiin maallisten sijaan.⁵³ Murmanin esityksen valossa ahdistavien ajatusten ja "sielua hämmentävien" pahojen unien ja harhanäkyjen aikaansaama Pärin "sielun turmio", olisikin voitu nähdä osittain myös Pärin omasta tahdosta riippuvaiseksi; tilaksi, josta hän olisi voinut vapautua kiinnittämällä sielunsa myönteisiin asioihin.

Sielun tilan (uskonnollisessa mielessä) korostamiseen suomalaisissa pahoja unia koskeneissa ajattelumalleissa viittaa myös edellä mainittujen Topeliuksen satujen ilmentämä käsitys ja niissä uusien painosten myötä ilmentyvä hienoinen muutos. Moraaliton käytös, sairaus ja huono omatunto esitetään alkujaan kukin painajaisille altistavina kielteisinä tekijöinä. *Höyhensaaret* -sadun varhaisin versio vuodelta 1848 toteaa joutumisesta painajaisten kouriin hyvin lyhyesti: "Sinne [Ohdakesaarille] ohjaa moni, jolla on väärä kurssi ja joka on taipuvainen laiskuuteen, sairauteen ja huonoon omatuntoon."⁵⁴ Tarinan seuraavassa versiossa hyvän omatunnon helpottava vaikutus korostuu ja säästää jo toiset sairaista ja murheellisista painajaisen kynsistä:

Sattuupa niinkin, että Höyhensaarille päästään ainoastaan viimeinmainittua [hyvän omantunnon] väylää. Sillä sinne saapuu myöskin monta sairasta ja murheellista, jos heillä on hyvä omatunto. Ja silloin he unhottavat kaikki tuskansa ja nojaavat onnellisina kuin hyvät lapset päätään äitinsä syliin.⁵⁵

Vaikka Pärin huono omatunto onkin yhteydessä tämän epämiellyttäviin unikokemuksiin, Allardt

48. *Släktingar emellan*, 36–37.

49. Esim. *Släktingar emellan*, 53–54, 56–58.

50. Suomalaisen psykologian historiasta, ks. Jussi Silvonen, Sielutieteestä psykologiaan. Suomalaisen psykologiahistorian haasteita. *Psykologia* 52:2–3 (2017), 87–89.

51. Johan Wilhelm Murman, *Setän opetuksia sielu-tieteestä, ajattelevalle kansalle luettavaksi*. 1856, 8

52. Murman 1856, 20–21.

53. Murman 1856, 22–23.

54. "Dit styr mången som håller orätt kurs och drages med lättja, sjukdom och elakt samwete." Topelius 1848, 6.

55. *Topeliuksen tarinoita*, 5. "Det händer äfven, att man kan komma till Fjäderholmarna endast genom den sista farleden. Ty dit komma äfven många sjuka och bedröfvade, när de hafva ett godt samwete. Och då glömma de alla smärtor, då luta de sig lyckliga som goda barn mot sin moders sköte." Zacharias Topelius, *Läsning för barn. Femte boken. Sagor, visor och lekar*. Eidlunds 1880, 5, 10.

ei näytä tyytyneen tarinassaan pelkkään uskonnollisävytteeseen ja moralisoivaan tulkintaan. Tarinassa painottuvat ensinnäkin ihmisten erilaiset toimintataipumukset ja luonteenpiirteet: kaikilla huono omatunto ei näytä johtavan painajaisiin tai harhanäkyihin. Esimerkiksi Pärin vaimo Ester kohtelee Pärin ja Eskilin vanhaa äitiä huonosti, ja vaikka ei kokisikaan omatunnon soimauksista näiden tekojensa seurauksena, hän kuitenkin kokee tunnontuskia Pärin hulluuden vuoksi ja suurta ahdistusta koskien omaa ja tyttäriensä tulevaisuutta tämän jälkeen. Siitä huolimatta Pärin vaimo ei missään vaiheessa koe painajaisia, ja näköalattomuuden sijaan hänen taipumukseensa on selviytyä ahdingosta toimimalla: Pärin sairastuttua hän päättää pistää kaupungissa pysyvän oman pienen puodin turvatakseen omansa ja tyttäriensä toimeentulon.⁵⁶

Ester ei siis näyttäydä painajaisille alttiina, kun taas edellä esitetyn mukaisesti Pärin melankolinen luonne tekee tästä painajaisiin taipuvaisen. Murmanin näkemystä muistuttaen voitiin Pärin painajaisia ja harhanäkyjä sisältävän kokemuksen kuitenkin katsoa aiheutuneen niin ”sielun myrkyn” kuin ”ruumiinkin myrkyn” vastavuoroisesta vaikutuksesta toisiinsa. Pärin oireet ovat emotionaalisia – hän murehtii ja on peloissaan ja ahdistunut, mutta myöhemmin Pärin ahdistuneet ja pelokkaat ajatukset myös altistivat Pärin äärimmäiselle fyysiselle rasitukselle ja ruumiilliselle väsymykselle. Niin tunteet, ajatukset kuin fyysinen rasitus ja uupumuskin näyttävät lopulta yhdessä tuottavan Pärille paitsi levottomia öitä myös ”sielua hämmentäviä” valvetilan harhanäkyjä.

Painajaiset ja hulluus

Omasta ja perheensä asiantilasta ahdistuneen Pärin seuraavat painajaisunet alkavat hänen palattuaan edellä mainituilta käräjiltä, joilla hän oli vannonut väärän valan. Vaikka Pär kotiin palattuaan onkin väsynyt, unettomuus vaivaa häntä. Hän nukahtaa vasta aamuyöstä, ja näkee

painajaisia, jossa tupa on toisesta kulmastaan tulella, mutta hän itse ei pysty liikkumaan. Pär olettaa, että paholaiselle ei riittänyt hänen sielunsa vaan tämä tahtoi myös käristää hänet elävältä. Pär herää hikisenä ja vapisevana eikä saa enää unta.⁵⁷ Kun kyläläiset hieman myöhemmin esittävät Pärille epäilyksen, että tämä on kuin onkin vannonut väärän valan, ja Ester kuulee tämän, Pär pakenee sekavana metsään ja vaeltaa maantietä pitkin muita ihmisiä pakoillen. Lopulta hän saapuu metsätorpalle, johon menee sisään. Siellä hän aikoo levätä, mutta ylirasituksesta huolimatta ahdistavat ajatukset estävät häntä nukkumasta.⁵⁸

Vaikka hän olikin niin väsynyt ja ylirasittunut, oli hänen unensa tästä huolimatta hyvin katkonaista. Mietiskely, surut ja sielunvaivat näyttivät yhdessä nälän kanssa täysin turmelleen hänet. Hän makasi eräänlaisessa puolittaisessa horroksessa, ja kun hän myöhemmin yöllä nukahti syvään uneen, piinasivat häntä hirvittävät unet.⁵⁹

Päriä piinaavat ”hirvittävät unet” (*vederstyggliga drömmar*) ovat samalla tapaa kehollisin tuntemuksin ilmentyviä painajaisia kuin aiemminkin: Pär ei unessa pysty liikkumaan eikä äännähtämään. Pär herää näistä unista ”vavisten ja täristen” (*skälfvande och rysande*). Seuraavana päivänä Pär vaeltelee tylsämielisenä ”uppoutuneena näihin mietteisiin vailla päämäärää ja ajatuksia tulevasta” (*försänkt i detta grubbel utan mål och utan framtidstankar*). Hän tiedostaa tilansa ja yrittää päästä irti ”näistä hulluista unista” (*ur dessa vansinniga drömmar*), koska tietää niiden johtavan järjen menetykseen.⁶⁰

Pär ei kuitenkaan onnistu pääsemään eroon unistaan, vaan kuvittelee ahdistuneena paholaisen vieneen jo hänen sielunsa ja noutavan kohta hänen ruumiinsa. ”Unilla” Pär näyttää viittaavan sekä varsinaisiin nukkuessa näkemiinsä uniin että valvetilassa kokemiinsa harhanäkyi-

56. *Släktingar emellan*, 110–117.

57. *Släktingar emellan*, 104–105.

58. *Släktingar emellan*, 106–107.

59. ”Oaktadt han var så trött och öfveransträngd, var hans sömn likväl i hög grad ojämn. Grubblandet, sorgerna och själskväl tyktes i förenig med svält helt och hållet förstört honom. Han låg i ett slags half dvala och då han senare på natten djupt insomnade, plågades han af vederstyggliga drömmar.” *Släktingar emellan*, 107–108.

60. *Släktingar emellan*, 108.

hin, joissa esiintyy edellä mainittu herra Sivén. Lopulta Leander-eno ja velipuoli Eskil vievät kotiin palanneen ja ”mielisairaaksi” (*sinneskjuk*) tulleen Pärin ”hullujenhuoneelle” (*dårhus*).⁶¹

Nämä Pärin myöhemmät ahdistavat unikoekemukset ja harhanäyt, joita Pär itse pitää ”hulluina unina”, voitiin yhdistää melankolikon harhoihin, musertaviin murheisiin ja synkkiin ajatuksiin. Uskonnollisten tunnonvaivojen lisäksi Pärin vaivaavat myös maallisempiin asioihin liittyvät surut, pelot ja ahdistukset. Pärillä on huoli perheen elatuksesta ja selviämisestä, ja hänen mieltään vaivaavat asiantilan herättämät näköalottomat ajatukset, joista hän ei pysty vapautumaan. Edellä mainitun *Om drömmar* -teoksen ajatuksia seuraten kyse oli hyvinkin Pärin ”mielikuvitusvoiman työstä” ja ajatuksista, ”jotka meitä päivisin työllistävät, jotka yhdellä tai toisella tapaa palaavat unissa.”⁶²

Jotkut aikalaiset olisivat saattaneet yhdistää Pärin kokemuksen myös hermoihin: 1800-luvun eurooppalaisissa unikäsitelyissä oli esitetty, että liiallinen kiihtymys ja jännitys sekä hermostolliset ärsykkeet olivat yhteydessä unien syntyyn.⁶³ Painajaistaipumusta katsottiin olevan yleensäkin erilaisista ”hermotauteina” pidetyistä tiloista kuten hysteria, epilepsiasta ja maniasta sekä edellä mainitusta melankoliasta kärsivillä potilailla.⁶⁴ Unet voitiin jopa nähdä erilaisten ärsykkeiden kuten alkavan tai jäytävän sairauden, häiritsevien muistikuvien tai liiallisten tunteiden aikaansaamaksi sairaalloiseksi tilaksi. Toiset katsoivat, että unet olivat yhteydessä hulluuteen, kun mieli unen aikana seurasi mitä tahansa ajatuskulkua.⁶⁵

Pärin painajaiset alkavatkin tarinan jälkipuolella määrityä hänen puhkeavan hulluutensa oireeksi, mutta ne näyttävät olevan myös sen syy. Tämän sairaalloisen tilan taustalla eivät vaikuttaneet pelkästään Pärin tunteet ja ajatukset, vaan myös hänen fyysinen liikarasisituksensa. Fyysiset vaivat, mukaan lukien unettomuus, fyysinen

ylirasitus, sosiaalinen eristäytyminen, syömättömyys ja nälkiintyminen, ovat osallisena Pärin tilassa.

Niin fyysinen kuin henkinenkin ovat kuitenkin *Släktingar emellan* -tarinassa yhtä: Allardt yhdistää ahdistavien, perheen elatukseen ja tulevaisuuteen kielteisesti vaikuttaneiden tapahtumien Pärissä aikaansaamat vaikutukset kirjaimellisesti tämän ”sisäiseen tilaan”. Kun Pär on palannut mietteissään edellä mainituilta käräjiltä, pari peltotöissä olevaa miestä on nähnyt hänet ja Pärin katsellessaan esittänyt toisilleen arvion tämän tilasta: ”Tuolla ei ole sisällään asiat hyvin.”⁶⁶ Tässä yhteydessä käytetyllä sanalla *inombords*, ”sisällään”,⁶⁷ on ruotsin kielessä voitu viitata tilaan kehon sisässä (*i kroppen*) tai ”sisimpään” tyysijana paitsi omatunnolle myös erilaisille ajatuksille, taidoille, ideoille, taipumuksille, lahjakkuuksille ja tarkoituserille, joita ei välttämättä paljastettu muille.⁶⁸ Pärin ahdistuneet ajatukset ja hänen melankoliset taipumuksensa tapahtuivat Pärin kehon sisässä ja ”sisimmässä”. Edellä käsitellyn melankolisen mielenlaadun tapaan muut havaitsevat tarinassa tämän ”sisäisen tilan” kuitenkin Pärin ulkoista olemusta tarkastelemalla. Pärin ”sisin” oli selvästikin kehollinen eli mieli ja ruumis olivat olennaisella tavalla yhtä.

Pärin ahdistavat tunteet ja ajatukset sekä liikarasisitus liittyvät myös hetkiin, joissa unen ja valveen rajan hämärtyessä Pär kokee harhanäkyjä. Pärin suistuminen hulluuteen näyttäytyy tarinassa eräänlaisena oireiden päätepisteenä, joka on seurausta näistä Pärin tunteista, ajatuksista, unista ja harhanäyistä sekä hänen fyysisestä tilastaan. Lopullisena hulluuteen johtavana tekijänä Allardt kuitenkin esittää nimenomaan valvetilan harhanäkyihin ja pahoihin uniin viittaavat ”mielikuvat” (*fantasier*), joita Pär itse kutsuu myös ”uniksi” (*drömmar*). Tämä tulee tarinassa esille Pärin itse esittämänä ajatuksena: ”Hän ymmärsi itsekkin, että lopputuloksena olisi hul-

61. *Släktingar emellan*, 108–109, 111.

62. ”...som om dagen sysselsätta oss, som på ett eller annat sätt komma åter i drömmen.” *Om drömmar*, 5, 9.

63. Ford 1998, 30.

64. Lisa Downing, Gendered Constructions of the Nightmare in French Nineteenth-Century Medical Writing and Fantastic Fiction, *French Studies* 66:3 (2012), 338.

65. Ford 1998, 30; Glance 2001.

66. ”Den där har det icke godt inombords.” *Släktingar emellan*, 102.

67. Ks. ”inombords”, *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, <https://kaino.kotus.fi> (1.9.2022).

68. Ks. ”inombords” (b–c), <https://svenska.se/saob> (1.9.2022).

luus, jollei hän saisi mielikuviaan (*fantasier*) pois mielestään.”⁶⁹

Painajaiskäsitusten murroksessa

Släktingar emellan -tarinan pohjalta piirretty kuva 1800-luvun lopun suomalaisista painajaiskäsituksista, jotka sisälsivät elementtejä niin ajallisesti kuin aatteellisestikin erilaisista tavoista selittää pahojen unien syntyä. Oletettavasti kansanparissa oli yhä säilynyt käsitys pahoista unista ulkoisen painajaisolennon aiheuttamana tilana. Tämän näkemyksen Allardt tahtoi yhä tarinassaan mainita, vaikkakin hän toisaalla tuotannossaan oli antanut ilmiölle toisenlaisen, painajaisen ulkosyntyisyyden kiistävän selityksen. Melankolikoiden painajaisille altistava luonne oli sekin jo tunnettu pitkään, mutta Allardt näyttää lähestyneen jo ajalleen tyypillistä, vuosisatojen saatossa muuttunutta melankoliakäsitystä. Sen mukaisesti Allardtin tekstissä melankolia oirehti jo voimakaina, Pärin toimintakykyä heikentävinä tunteina ja ahdistuneina ajatuksina. Pärin painajaisilla voitiin nähdä yhteys myös järkkyyiin hermoihin.

Allardtin tarina kuvastaakin erityisesti käsitteitä, joiden mukaisesti painajaiset olivat sisäsyntyisiä ja yhteydessä yksilön valveilla kokemiin ahdistaviin ja toistuviin ajatuksiin ja voimakkaisiin kielteisiin tunteisiin. Ne taas saattoivat liittyä niin moraalisiin ristiriitoihin kuin maallisiinkin ahdinkoihin. Juuri melankolikon mielikuvitus näyttää tuottaneen Allardtin tekstissä yhä ahdistavia unia, kun taas toisenluontoiset ihmiset saattoivat selvittää ahdistusta aiheuttavista elämäntilanteista ilman painajaisia.

Allardtin teoksessa kuvastuva unikäsitys muistuttaa kuitenkin käsittelyssä esille otettuja aikalaisajatuksia siinä, että se ei vedä tarkkaa rajaa henkisen ja ruumiillisen välille. Äärimmäinen fyysinen rasitus, mukaan lukien nälkä ja unettomuus, näyttävät *Släktingar emellan* -tarinassa tunteiden ja ajatusten lisäksi osallisena painajaisen synnyssä. Vaikka painajaiset ja harhanäyt sekä niiden seurauksena tapahtuva mielen järkkyminen yhdistetään tarinassa nimenomaan yksilön sisäiseen tilaan, tämä tila miellettiin keholliseksi: sielu ja ruumis olivat yhä olennaisesti yhtä ja ruumiin rasitus vaikutti sieluun ja päinvastoin.

Tässä tarkasteltu aineisto ilmentää sitä historiallista murroskohtaa, jossa painajaisia oli oppineempien piirissä jo alettu pitää sisäsyntyisinä, yksilöstä itsestään johtuvina, sen sijaan, että ne olisi nähty yksilön ulkopuolisten toimijoiden tai voimien aikaansaamiksi. Allardtin tekstissä pahat unet toimivat jo merkinä siitä, että ihmisellä ei sisimmässään kaikki ollut hyvin, ja että kroonistuneina painajaiset saattoivat olla mielen järkkymiseen johtava syy. Painajaiset olivat siten muuttumassa sairauden oireeksi ja ilmentymäksi, sen sijaan, että ne olisivat kertoneet toisten ihmisten yksilöä kohtaan suunnatuista pahoista ajatuksista, kuten kansanomaisissa käsityksissä elänyt, painajaisen ulkosyntyisyyttä korostanut näkemys katsoi.

FT Kirsi Kanerva, Helsingin yliopisto.

Sähköposti: kirsi.kanerva@helsinki.fi.

69. *Han insåg till och med själf, att det skulle sluta med vansinne, om han icke slog sina fantasier ur hägen. Släktingar emellan*, 108.